

חיוב בושת עקב הפצת סרטונים ותמונות ברשתות החברתיות

הקדמה
חיוב בושת באדם החובל בחברו
בושת דברים
חיוב בושת בזמן הזה
בושת הנגרמת לאחר זמן
גרמא
אופי התשלום בבושת דברים
סיכום

הקדמה

בשנים האחרונות, עם התפתחות הרשתות החברתיות, התוודענו למושג חדש - שְׂיִימִינְג, בְּיוּשׁ. מדובר בפרסום והפצה של סרטונים ותמונות המתעדות התנהגות שלילית או מקרה מבייש של אדם, על מנת לגרום בושה גדולה למושא השיימינג. מעשה זה של תיעוד והפצת סרטונים ותמונות במטרה לבייש אדם בוודאי אסור, וכבר אמרו חכמים שכל המלביין פני חברו ברבים אין לו חלק לעולם הבא. במאמר זה ננסה לבחון האם ומתי ישנו חיוב ממוני על גרימת בושה כזו.

חיוב בושת באדם החובל בחברו

המשנה (ב"ק ח, א) קובעת שהחובל בחברו משלם לו חמישה תשלומים: נזק, צער, ריפוי, שבת ובושת. בהמשך מסבירה המשנה שסכום החיוב בתשלומי בושת נקבע בכל מקרה לגופו על פי המבייש והמתבייש. המשנה מבארת כיצד יש לאמוד את סך החיוב בתשלומי נזק וצער: לגבי תשלום נזק הגמרא אומרת שהתשלום נקבע על פי אומדן שווי האדם הניזוק אילו היה נמכר לעבד קודם הנזק ולאחריו. לגבי תשלום צער (במקום שיש גם נזק) הגמרא (ב"ק פה, א) מציעה בתחילה שהתשלום ייקבע על פי הערכה כמה כסף היה אדם מוכן לקבל כדי להסכים להצטער באותו הצער¹, אך הגמרא דוחה אפשרות זו, ומסיקה שיש להעריך כמה כסף היה אדם מוכן לשלם

1 נחלקו ראשונים האם הולכים בזה אחר אדם ממוצע, או שיש לקחת בחשבון גם את מעמד הכלכלי של האדם המצטער (אדם עני יהיה מוכן לקבל סכום נמוך יותר בתמורה לאותו צער ביחס לאדם בעל ממון): לדעת הרמב"ם (חובל ומזיק ב, ט) יש לשקלל גם את המעמד הכלכלי, ואילו הרש"ש (ב"ק פג, ב ד"ה צער) דייק מלשון רש"י שהוא חולק על הרמב"ם, וסובר שלעניין זה אין מתחשבים בשאלה האם הנחבל עשיר או עני.

כדי להימנע מצער שנגזר עליו. לגבי תשלום בושת הגמרא אינה מפרטת את שיטת האומדן, ונחלקו בזה הראשונים: לדעת הרמב"ם (הל' נערה בתולה ב, ה) השיטה דומה לשיטת האומדן בתשלומי צער, ויש לבדוק כמה היה המתבייש מוכן לשלם כדי להימנע מבושת שנגזרה עליו, ואילו לדעת הרמ"ה (מובא בשטמ"ק ב"ק פג, ב) שיטת האומדן בתשלומי בושת היא כמו שהציעה הגמרא בתחילה לגבי צער - כמה היה מוכן אדם לקבל כדי להתבייש באותה הבושה.

בושת דברים

בהמשך הפרק, מובאות במשנה (ח, ו) דוגמאות שונות לחיובים השונים, ואחת הדוגמאות לחיוב בושת היא 'רקק והגיע בו רוק'. בגמרא (ב"ק צא, א) מדייק רב פפא מדברי המשנה שדווקא אם פגע הרוק בגופו של האדם חייב הירוק לשלם לו דמי בושתו, אבל אם הרוק פגע בבגדו - אין חיוב תשלומים. הגמרא לומדת מכאן שאין חיוב בושת גם כאשר מבייש את חברו בדברים. באופן פשוט, כוונת הגמרא לומר שחיוב בושת קיים רק כאשר היה מגע פיזי בגופו של המתבייש².

נמצא אם כן שמעיקר הדין אין חיוב תשלומים על בושת דברים, גם כאשר הבושה שנגרמה כתוצאה מכך היא גדולה מאוד. וכן פסק השולחן ערוך (ח"מ סי' תכ סע' לח). עם זאת, כתב הרמב"ם (חובל ג, ה) שיש סמכות לבית הדין לחייב תשלומים בבושת דברים בדרך של קנס ותקנה. הרא"ש (ב"ק ח, טו) מביא שרב שרירא גאון כתב שבית דין מנדה את המבייש את חברו בדברים, עד שיפייס את חברו כראוי לפי כבודו. השולחן ערוך (שם, וכן בסי' א סע' ו) הביא את דברי הרמב"ם והרא"ש הללו.

חיוב בושת בזמן הזה

גמרא (ב"ק פד, א-ב) מבואר שהדיינים צריכים להיות 'סמוכים', דהיינו לקבל סמיכה איש מפי איש עד משה רבנו. הגמרא אומרת שבבבל דנים גם דיינים שאינם סמוכים, ש'שליחותיהו קא עבדינן', כלומר שהדיינים בבבל הם שליחים של הדיינים

2 הגמרא בכתובות (סו, א) מציעה לומר שכאשר ירק אדם על בגדו 'לית ליה זילותא', וזו הסיבה שבמקרה זה אין חיוב בתשלומי בושת. יש מן הראשונים (הובאו במאירי שם ד"ה זה) שפירשו שזו המסקנה להלכה, ורק כאשר ירק אדם על בגד שאין חברו לובש אותו פטור, אבל אם חברו לובש אותו בזמן היריקה ומתבייש ביריקה - חייב. אולם לדעת רוב הראשונים (רא"ש ב"ק ח, טו, שטמ"ק כתובות סו, א בשם הריטב"א, ועוד) אין מסקנת הגמרא כן, אלא הסיבה שאין לחייב תשלומי בושת כאשר ירק על בגדו היא שהתורה חייבה בתשלום בושת רק כאשר יש מגע בגופו של האדם הניזוק. הרא"ה (הובא בשטמ"ק) פירש שזו כוונת הגמרא גם בשלב הראשון.

הסמוכים בארץ ישראל³. בדברי הראשונים מבואר שגם בזמן הזה, שאין דיינים סמוכים כלל, 'שליחותיהו קא עבדינן', כלומר הדיינים שאינם סמוכים רשאים לדון מכוח שליחות של הדיינים הסמוכים שהיו בעבר בארץ ישראל. בגמרא מבואר שאין אומרים 'שליחותיהו קא עבדינן' בכל המקרים, אלא רק במקרים מצויים ושיש בהם חסרון כיס. חיוב בתשלומי בושת, שאין בהם חסרון כיס (כלומר שהמתבייש לא הפסיד ממון) - אין דנים אותו דיינים שאינם סמוכים. וכן פסק השולחן ערוך (חושן משפט סי' א סע' ב).

הרי"ף (ב"ק ל, ב בדפיו) והרא"ש (ב"ק ח, ג) מביאים את תקנת הגאונים, שאף בדברים שלא ניתן לחייב בזמן שאין דיינים סמוכים, 'עשו תקנה לנדות החובל עד שיפייס הנחבל בקרוב', כלומר שאין קוצבים סכום קבוע שחייב לשלם, אלא מנדים אותו עד שישלם סכום הקרוב לסך שהיה צריך לשלם מעיקר הדין. וכן פסק השולחן ערוך (שם סע' ה).

לכאורה נמצא שלמעשה אין חילוק בין המבייש את חברו בגופו לבין המביישו בדברים, משום שבשני המקרים אין מחייבים את המבייש לשלם, אלא רק מנדים אותו עד שיפייס את המתבייש. אולם ישנו דין אחד בו יהיה הבדל בין המקרים: בגמרא מבואר שאם תפס הניזק מן המזיק את התשלום המגיע לו - אין מוציאים מידו גם בדברים שאין דנים דיינים שאינם סמוכים, כיוון שמעיקר הדין זהו תשלום שמגיע לו. בבושת דברים, לעומת זאת, אין חיוב מעיקר הדין, וברור שיוציאו מן המתבייש את מה שתפס.

בושת הנגרמת לאחר זמן

הפצה של תמונות או סרטונים המתעדים אירוע מבייש בוודאי אסורה, ועוונה חמור ביותר. הרמב"ם (חובל ומזיק ג, ז) כותב ש'אף על פי שהמבייש שאר העם בדברים פטור מן התשלומין, עוון גדול הוא, ואינו מחרף ומגדף לעם ומביישן אלא רשע שוטה, ואמרו חכמים הראשונים שכל המלבין פני אדם כשר מישאל ברבים אין לו חלק לעולם הבא'. אולם מכיוון שאין בהפצת התיעוד כדי פגיעה ישירה בגופו של המתבייש, נראה שהיא מוגדרת כבושת דברים, שאין חייבים עליה תשלומים מעיקר הדין. במקרה בו האירוע המבייש נגרם על ידי הכאה או מגע פיזי אחר, נראה לכאורה שהמכה ומבייש את חברו יהיה חייב רק בבושת שביישו באותה שעה, והמפיץ את תיעוד האירוע לאחר מכן - פטור לגמרי.

3 נחלקו ראשונים האם דין זה של 'שליחותיהו' הוא מן התורה או שהוא תקנה דרבנן: לדעת הרשב"א (יבמות מו, ב ד"ה דלמא) והטור (חו"מ סי' א) זוהי תקנה מדרבנן, ואילו מדברי הרי"ן (גיטין מט, ב) נראה שנקט שזה דין תורה. הרמב"ן (יבמות מו, ב) העלה את שתי האפשרויות ולא הכריע.

אולם מתוך עיון בדברי הרמב"ם במקום אחר, נראה שאין הדבר כן. הרמב"ם בהלכות חובל ומזיק (ה, ו-ח) דן במקרה שאדם חבל בחברו שלא בפני עדים, ואחר כך הודה בבית דין. וזה לשון הרמב"ם:

הודה החובל שהוא חבל משלם חמישה דברים, שהרי העדים היו שם שנכנס לתוך ידו שלם בשעת המריבה ויצא חבול. אבל אם לא היו שם עדים כלל, והוא אומר חבלת בי, והודה מעצמו - פטור מן הנזק ומן הצער, וחייב בשבת ובושת וריפוי על פי עצמו, לפיכך אם כפר ואמר לא חבלתי נשבע שבועת הסת. ולמה משלם אדם שלושה דברים אלו על פי עצמו, שהשבת והריפוי ממון הוא ואינו קנס, שאם לא יתן לו הרי חסרו ממון שהוא מתרפא בו ובטל ממלאכתו, והבושת לא הגיעה לו אלא בשעה שהודה בפנינו שהוא חבל בו, שהנחבל שלא חבל בו אדם בפנינו אין לו בושת, והודאתו בבית דין היא שביישה אותו. נמצאת למד שאין הפרש בבושת בין בושה המגיעה לו אם חבל בו בפני אחרים ובין בושה המגיעה לו בעת שהודה בפני אחרים שחבל בו, לפיכך משלם אדם בושת על פי עצמו.

כלל הוא בידינו ש'מודה בקנס פטור'. לדעת הרמב"ם, תשלומי נזק וצער מוגדרים כתשלומי קנס, משום שאין הם באים לפצות את הניזק על ממון מסוים שמפסיד, וממילא המודה פטור מתשלומים אלו. תשלומי שבת וריפוי, לעומת זאת, הם תשלומי ממון ולא קנס, שהרי הם באים לפצות את הניזק עבור התשלום שמשלם לרופא ועבור ביטול מלאכתו, וממילא לא שייך בהם 'מודה בקנס פטור'. על הטענה שתשלום נזק וצער מוגדר כקנס משיג הראב"ד, וגם המגיד משנה וראשונים נוספים הקשו על דבריו מן הגמרא ומדברי הרמב"ם עצמו במקום אחר.⁴

הרמב"ם ממשיך ואומר שאף שתשלום בושת אינו דומה לשבת וריפוי, וגם הוא מוגדר כקנס, מכל מקום לא שייך כאן 'מודה בקנס פטור'. הרמב"ם מסביר שכאשר אדם בייש את חברו שלא בפני עדים אין בכך בושה כלל⁵, וכאשר הוא מספר על האירוע בבית דין - בפעולה זו עצמה הוא גורם לבייש את חברו בכך שמפרסם את הסיפור, ולכן אין פוטרים אותו מדין מודה בקנס.

גם על דין זה משיג הראב"ד.⁶

מדברי הרמב"ם ניתן להבין שהחייב בתשלומי בושת במקרה שהודה בבית דין

4 עיין בברכת שמואל (ב"ק כח) בשם הגר"ח.

5 מדברי התוספות בכתובות (סה, ב ד"ה בזמן) נראה שהוא חולק על הנחה זו.

6 לשון הראב"ד: 'סוף דבר דינא דגיתא הוא זה'. נראה שכוונתו לדברי הגמרא בב"ק קיד, שגויים 'דייני בגיתא', ופירש רש"י 'בגאוה ובזרוע'.

הוא על עצם ההודאה בבית דין, שהיא עצמה גרמה לבושה⁷. אולם המנחת חינוך (מצוה מט) ואחרונים נוספים⁸ התקשו מאוד בהסבר זה, שהרי בשעת ההודאה בבית דין לא היה מגע בגופו של המתבייש, ואם כן זוהי בושת דברים בלבד, שאין חייבים עליה מעיקר הדין! על כן מסביר האור שמח (חובל ומזיק ב, ב) שסיבת החיוב לדעת הרמב"ם היא המעשה שנעשה קודם לכן שלא בפני עדים, ואף שבאותו הזמן לא התבייש הניזק, מכיוון שלאחר מכן התפרסם הדבר על ידי הודאת התובע - הרי שבסופו של דבר התבייש, ואין משמעות לכך שלא היה זה באותו הזמן. האור שמח כותב רעיון זה על דברי הרמב"ם בהלכות חובל ומזיק (ב, ב) שאם אדם היכה את חברו במטפחת או בשטר חייב רק בתשלומי בושת (שהרי אין בהכאה כזו צער או נזק). הרמב"ם השיג וכתב שמדובר דווקא כאשר היכה אותו במקום שאנשים אחרים רואים זאת, אולם האור שמח מסביר - על פי דברי הרמב"ם בפרק ה' - שלדעת הרמב"ם חיוב התשלום בבושת אינו תלוי בכך שבזמן ההכאה עצמה יהיו אנשים שיראו זאת, אלא די בזה שדבר הבושה יתפרסם אפילו לאחר זמן⁹.

מסברא נראה שאין הבדל אם החובל עצמו הוא שהפיץ את סיפור הדברים, או שהדבר נעשה על ידי אדם אחר. בכל מקרה אי אפשר לחייב על הפצת הדברים בפני עצמה משום שזוהי בושת דברים, אולם ניתן לחייב על החבלה המקורית תשלום גבוה יותר, משום שכעת התברר שהבושה גדולה יותר.

לכן נראה שלדעת הרמב"ם במקרה בו הביוש נעשה באמצעות הפצה של סרטונים ותמונות של מעשה בעל מגע פיזי, האדם המבייש חייב לשלם על כל הבושה שנגרמה למתבייש ומפיץ הסרטונים פטור, וכיוון שחיוב זה הינו חיוב מעיקר הדין - תועיל גם תפיסה מממונו של המזיק.

גרמא

אלא שעולה כאן שאלה נוספת: מבלי מעשיו של מפיץ הסרטונים הבושה שהייתה נגרמת הייתה קטנה יותר, וממילא היה החובל חייב סכום נמוך יותר. מחמת מעשיו של המפיץ הבושה הפכה גדולה יותר, והחובל מתחייב בסכום גבוה יותר. האם ניתן לחייב את מפיץ התיעוד על כך שגרם במעשיו לחובל לשלם סכום גבוה יותר? לכאורה נראה שלא, משום שנזק זה נגרם באופן עקיף, והוא מוגדר כגרמא שאין חייבים עליה. עם זאת, ייתכן שראוי לחייב גם את מפיץ הסרטונים להשתתף בתשלום שלא

7 וכן נראה שהבין הדרישה (חו"מ ס' פז ד"ה משלם שבת).

8 אבן האזל חובל ומזיק ה, ז, רשימות שיעורים לגרי"ד סולובייצ'יק ב"ק פד, ב.

9 וכן תירץ גם הגרי"ד שהוזכר בהערה הקודמת.

מעיקר הדין אלא מחמת גדר ותקנה, כמו שהזכרנו לעיל בדברי הראשונים והשולחן ערוך, ויש לדון על כך בכל מקרה לגופו.

אופי התשלום בבושת דברים

בשולי הדברים נעיר כאן הערה חשובה. הזכרנו לעיל שמעיקר הדין אין חיוב תשלומים על בושת דברים, וניתן לחייב רק בדרך קנס ותקנה, או באמצעות נידוי. כך מקובל לדון היום בבתי דין לממונות, ולחייב תשלום במקרים מסוימים גם כשאין חיוב מעיקר הדין. בתי הדין משתמשים בסמכות שניתנת להם מכוח החתימה על שטר הבוררות, שם מציינים בעלי הדין שהם מקבלים עליהם את הדיינים 'בין לדין ובין לפשרה' (ובחלק מהנוסחים מקבלים בעלי הדין על עצמם בפירוש שהדיינים יוכלו לחייב בדיני גרמא)¹⁰. מתוך עיון בדברי הראשונים, ננסה לדייק מהו אופיו של תשלום זה.

במשנה בתחילת פרק שישי בכתובות מובאת מחלוקת כיצד משלם מי שמזיק אישה נשואה: לדעת תנא קמא האישה מקבלת את תשלומי הנזק (הפגם) והבושת, ואילו לדעת רבי יהודה בן בתירא הבעל שותף בקבלת התשלומים הללו: בזמן שהנזק או הבושת הם בסתר - האישה מקבלת שני חלקים מסך התשלום והבעל חלק אחד, ובזמן שהנזק או הבושת הם במקום גלוי - הבעל מקבל שני חלקים והאישה חלק אחד. הטור (אבן העזר סי' פג) מביא להלכה את דעת רבי יהודה בן בתירא, ומוסיף שהוא הדין 'אם חירף אותה שום אדם בדברים בגלוי - לו שני חלקים ולה חלק אחד, ואם חרפה בסתר - לה שני חלקים ולו חלק אחד'. הבית יוסף תמה על דברי הטור הללו, שהרי אין חיוב כלל על בושת דברים! הדרכי משה אות א מתרץ את דברי הטור, שאף שאין חיוב מעיקר הדין, 'הרוצה לצאת ידי שמים ונותן לה דמי בושתה כדי שתתפייס ותמחול לו, או שנידוהו עד שיפייסנה - בזה יש לומר שיש לבעל חלק בממון'. וכן פסק הרמ"א (אבן העזר סי' פג סע' א).

לכאורה דברי הרמ"א הללו צריכים עיון: הרי התשלום שמשלם המזיק אינו מעיקר הדין, אלא הוא משלם מרצונו (או בכפייה עקיפה של בית הדין), מדוע אם כן יתחלק התשלום בין הבעל והאישה באופן הנזכר? הרי אישה שקיבלה מתנה מאדם אחר הכסף כולו שייך לה (ככל נכסי מלוג שהקדן שלה והפירות לבעל), והיא אינה מתחלקת בו עם הבעל! נראה שיש בדברי הרמ"א הללו יסוד חשוב, שאף שהמבייש בושת דברים פטור מתשלום מעיקר הדין, אין הכוונה שאין כאן בושת. הרא"ש (ב"ק ה, טו) כותב ש'מסתברא דיותר בושת בדברים מבושת של חבלה, דאין דבר גדול כלשון הרע ודיבה שאדם מוציא על חברו'. הבושת של המתבייש קיימת בין במקרה שביישו בגופו ובין

¹⁰ ע' לדוגמה במאמרו של הרב אריאל בר-אלי באתר פסקים, בקישור:

<https://www.psakim.org/Psakim/File/12682>

במקרה שביישו בדברים, אלא שבמקרה שבייש בדברים המבייש פטור מתשלומים משום שהבושת שנגרמה למתבייש היא עקיפה ואין חייבים עליה, אולם במקרה שבוחר המבייש לשלם עבור הבושת שגרם - בין אם בוחר לעשות כן מרצונו או מכוח כפייה עקיפה של בית הדין - אין הוא נותן מתנה למתבייש. המבייש משלם בזה את הבושת שנגרמה, וממילא אופי התשלום זהה לתשלום כזה. לכן במקרה של המבייש אישה בדברים שבוחר לשלם - התשלום מתחלק בינה לבין בעלה כמו בושת שנעשתה בגופה.

נראה שעל פי האמור גם לגבי כפיית תשלומי בושת של בית דין מכוח פשרה, מכיוון שהחיוב הוא על בושת אמיתית שנגרמה צורת התשלומים זהה לתשלום שנעשה מעיקר הדין. באופן דומה, גם במקומות שבית דין מחייבים על נזקי גרמא מסוימים, שהפטור בהם נובע מהצורה העקיפה בה נגרם הנזק - אופי התשלום יהיה דומה לנזק ישיר. אמנם לגבי סכום התשלומים ייתכן שאין בזה נפקא מינה, כי מכיוון שהתשלום נעשה מכוח פשרה ייתכן שהדיינים רשאים להפחית מסכום התשלום על פי שיקול דעתם, אבל ייתכן שתהיינה השלכות אחרות לדין זה בדברים הקשורים לצורת התשלום, כמו במקרה שהזכרנו על המבייש אישה נשואה, או בשאלת התשלום מעידית כמזיק רגיל. כמו כן במקרה בו מחליטים הדיינים לחייב בכל הסכום, ראוי שהאומדן של הבושת יתבצע בצורה בה מתבצע אומדן בושת בתשלום מעיקר הדין, וכמו שמבואר במשנה ובראשונים.

סיכום

מבואר בגמרא ובראשונים שחיוב בושת מעיקר הדין אינו נוהג במקרים שאין מגע פיזי בין המבייש למתבייש. גם במקרים בהם ישנו מגע כזה - בזמן הזה החיוב הוא רק מכוח נידוי ותקנה, או באמצעות תפיסה של המתבייש מממון המבייש. בתורת גדר ותקנה ניתן לחייב גם במקרים של בושת דברים. לכן, במקרה בו מעשה הביוש עצמו נעשה מבלי מגע פיזי, לא יהיה חיוב מעיקר הדין כלל, וניתן לחייב את המבייש או את מפייץ הסרטונים והתמונות רק מכוח תקנה. במקרה בו מעשה הביוש נעשה על ידי מגע פיזי, ואחר כך הופץ ברשתות החברתיות על ידי אנשים אחרים, מעיקר הדין חייב המבייש בכל הבושת שנגרמה למתבייש, ואם תפס ממנו ממון - אין מוציאים מידו. כמו כן, מכוח תקנה ניתן לחייב את המבייש לשלם גם ללא תפיסה, וכן ניתן לחייב מכוח תקנה את מפייץ הסרטונים והתמונות.

מדברי הטור והרמ"א ניתן ללמוד שתשלום של בושת דברים שבית הדין מחייב שלא מעיקר הדין דומה באופיו לתשלום בושת שחייבים עליה מן הדין, וגדר התשלום וצורתו יהיו דומים.